

Роман РАДОВИЧ

НАРОДНА БУДІВЕЛЬНА МЕТРОЛОГІЯ БОЙКІВ (за матеріалами Старосамбірського району)

Народні міри довжини виникли в глибоку давнину для визначення відстаней, довжини, розмірів будівель тощо. В їх основі, як зазначає російський дослідник Б. Рибаков, "лежали елементарно прості рухи рук людини і частини тіла"¹. З розвитком суспільства, торгівлі вони постійно вдосконалювались, утворювалися нові додаткові міри. Державна влада завжди старалась уніфікувати систему мір. Проте в епоху феодалізму система мір відзначалася значною локальною та часовою різноманітністю. У XVI–XVIII ст. практично в кожному місті й містечку Речі Посполитої була своя власна міра². Наприклад, у цей період відомо чотири різні львівські лікті³.

Проте, як показує етнографічний матеріал, у деяких сферах повсякденної діяльності людини давні народні антропометричні міри довжини були досить стійкими. Значною мірою це стосується сільського житлово-господарського будівництва. Безперечно, на народну будівельну метрологію певний вплив спричиняли й офіційно прийняті міри державного чи місцевого значення. Проте місцеві будівельники знаходили їм антропометричні віпповідники. Тому сьогодні важко інколи відрізняти давню народну міру від міри запозиченої з офіційної метрології певного періоду. Найбільш яскраво цей процес ілюструє впровадження у сільське будівництво метричної системи. Досвідчені будівельники вміли виготовити таку метрову лінійку, яка відрізнялася від еталону лише на кілька міліметрів.

У даній розвідці на основі польового матеріалу, зібраного в 39 населених пунктах Старосамбірського району⁴, характеризуються основні міри довжини антропометричного походження, які використовувалися в народному будівництві та деяких інших сферах повсякденної діяльності бойків наприкінці XIX – у ХХ ст.

Найбільш поширеними з них у розглядуваній період були: п'ядь, лікоть, сажень і цаль. Чи не найбільш відомою мірою антрометричного походження, яка паралельно з офіційними метричними мірами активно використовується в побуті населенням Старосамбірщини до нашого часу, є п'ядь ("п'єда", "п'яда", "на п'ятку"). П'яддю тут називають відстань між максимально розсунутими великим

¹ Рыбаков Б. А. Русские системы мер длины XI–XV веков (Из истории народных знаний) // Советская этнография. Москва, 1949. № 1. С. 67.

² Ісаевич Я. Деякі питання української метрології XVI–XVIII ст. // Науково-інформаційний бюлєтень Архівного управління УРСР. Київ, 1961. № 2. С. 4.

³ Там само. С. 4.

⁴ Матеріали зібрано в селах: Недільна, Тур'я, Топільниця, Бабино, Ріп'яна, Грозьова, Терло, Росохи, Березів, Дроздовичі, Дешичі, Велика Сушиця, Губичі, Велика Лінина, Воля Коблянська, Сушиця Рикова, Спас, Головецько, Галівка, Княжпіль, Вовча Нижня, Грушатичі, Боршевичі, Библо, Міженець, Страшевичі, Плоске, Мішанець, Мігово, Соляноватка, Великосілля, Волошиново, Стрільбичі, Біличі, Чаплі, Тарнавка, Чишкі, Старява, Хирів.

і середнім пальцями руки⁵. У переводі в метричну систему ця відстань дорівнює приблизно 21–24 см⁶. Інших способів вимірювання п'яддю, відомих слов'янським і неслов'янським народам ("мала п'ядь" тощо)⁷, тут не фіксуємо. Широко відома на Старосамбірщині й складна міра довжини, яка утворювалася шляхом додавання до п'яді ще трьох фаланг середнього пальця (власне його довжини). Цю величину визначають як: "п'втори п'яди" (сс. Тур'я, Топільниця, Ріп'яна, Грозьова, Росохи, Дроздовичі, Велика Сушиця, Губич, Княжпіль), рідше – "п'єда і хрома" (сс. Недільна, Грозьова). Нею повсюдно вимірювали довжину ходаків. Звідси, очевидно, походить і ще одне її термінологічне означення – "ходак". В усіх обстежених селах довжину середнього пальця визначають як "п'вп'єди", що в антропометричному відношенні дуже наближається до дійсності. При необхідності відкладти "п'єду і чверть", до п'яді додавали ще дві верхні фаланги середнього пальця (сс. Грозьова, Росохи, Велика Сушиця). Відповідно до спостережень бойків сума довжин двох верхніх фаланг цього пальця дорівнювала довжині нижньої фаланги.

У деяких селах до системи антропометричних мір входили й інші членування середнього пальця. Так, у с. Велика Сушиця величину, що відповідала його довжині, називали "п'вп'яди", або "палець". Середній суглоб ("кічиринька") поділяв цей палець на дві однакові величини "п'впальця" ("чверть п'яди"). Довжину верхньої фаланги визначали як "міру по чихолонку", довжину двох нижніх фаланг (без верхньої) – "палець без чихолонки". Середня фаланга пальця прирівнювалася до "третьої часті пальця" (шостої частини п'яді).

Наприкінці XIX – на початку ХХ ст. вищеописані міри досить широко застосовувалися в будівельній справі, особливо при визначенні товщини матеріалів. Так, респондент Піхоцький Станіслав Васильович, 1906 р. народж., з с. Недільна згадує слова свого діда (теж майстра): "Колись без рук нич не можна було поміряти: ни дерева, ни тертиці, ни платви". У минулому існували певні стандарти для визначення товщини цих матеріалів. Так, товщина платви не могла бути меншою "п'єди". Таким же робили і перекрій "грагарів" (сволоків). Мінімальна товщина підвалин ("трамів", "підліг") визначалася мірою "п'єда і чверть". "Дерева" (дошкоподібні пластини зрубу) виготовляли завтовшки в "палець" ("п'вп'єди"). Міра "палець без чихолонка" визначала товщину "повалин" – дошок для стелі ("дошка на три чверті"). Нижню фалангу середнього пальця називали ще "тертицею" (такою була товщина "тертиць" – дошок для дверного полотна). Середня фаланга пальця відповідала дощі "сороківці", а верхня ("чихолонка") – дощі "двойцятці" – "двойціп'ятці". Як зазначає респондент з с. Велика Сушиця, "в давніх будовах була різниця, бо кожний майстер відкладав п'яду, яку мав".

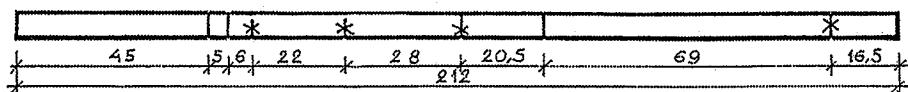
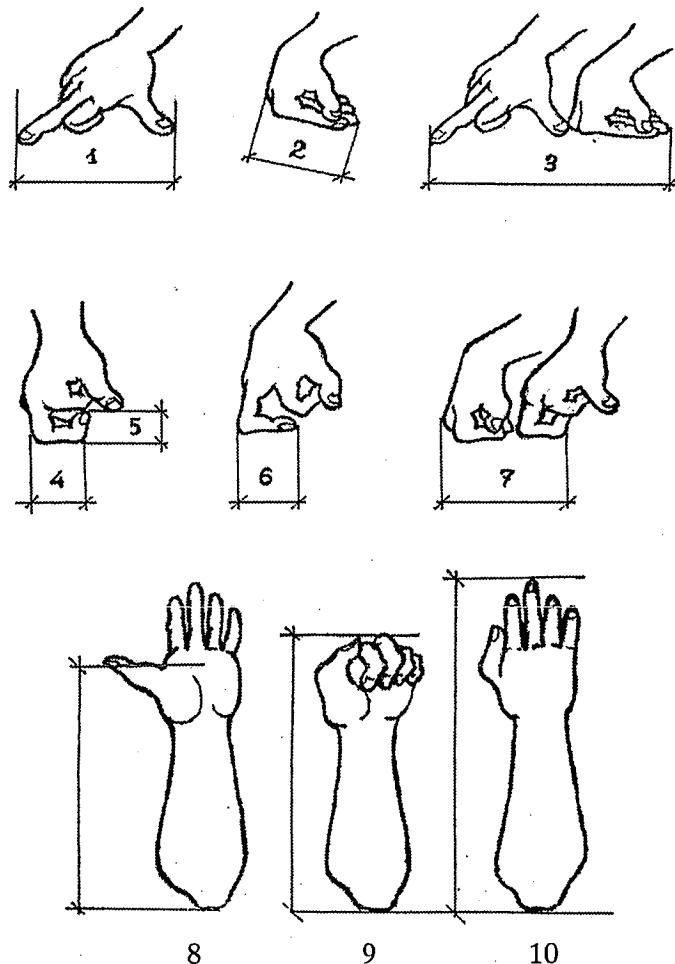
До найдавніших мір довжини, які використовувались у різних народів, належить лікоть⁸. Найбільш вживаним способом визначення довжини ліктя була відстань від

⁵ Обміри п'яддю здійснюються, як правило, правою рукою. Хоча в Карпатах відомі й інші п'яді: "ліва п'їест", "права п'їест", "мужеска п'їед", "женска п'їед" (Гуцульщина: лінгвістичні етюди. Київ, 1991. С. 46).

⁶ Сявако Є. І. Традиційні народні знання // Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. Київ, 1978. С. 267.

⁷ Гуцульщина: лінгвістичні етюди. С. 43–49; Рыбаков Б. А. Русские системы мер... С. 69–71; Сявако Є. І. Традиційні народні знання. С. 267.

⁸ Рыбаков Б. А. Русские системы мер... С. 68, 69.

11

1 – П'ядь; 2 – Півп'яді ("Хрома"); 3 – Півтори п'яді; 4 – "Третя частина пальця"; 5 – "По чихолонку"; 6 – Чверть п'яді (півпальця); 7 – "Палець без чихолонки" 8 – "Неповний лікоть пряжі"; 9 – "Неповний лікоть тканини" 10 – "Лікоть до будови" 11 – Новий "сяг" із с. Дроздовичів.

краю ліктевої кістки до кінця витягнутих пальців руки, яка дорівнювала 46 см⁹ (в українських Карпатах – 46,24 см¹⁰).

Наприкінці XIX – у першій половині XX ст. на Старосамбірщині ліктями ("локтями") здебільшого вимірювали тканини, полотно, сукно, пряжу, нитки тощо. Проте цією мірою нерідко користувались і в будівельній справі (сс. Гроздова, Дроздовичі, Велика Сушиця, Грушатичі, Топільниця та ін.). Ліктевими "латками" чи "живим" ліктем іноді вимірювали довжину крокв, платов, стовпів тощо.

Донині поза увагою дослідників народної метрології залишилося те, що при вимірюванні відмінних матеріалів (тканин, пряжі, деревини тощо) застосовувалися лікти різної довжини. Ця різниця величин ліктів пояснюється специфікою способів вимірювання "живим" (антропометричним) ліктом. Відповідно до нашого матеріалу, в межах одного населеного пункту одночасно могло існувати декілька відмінних за розмірами ліктів. Так, за твердженням респондента Юrsи Василя Васильовича, 1918 р. народж., в с. Велика Сушиця співіснували три відмінні ліктеві міри: "лікть до будови", "тканинний лікть" і "лікть до пряжі".

Будівельний лікть ("лікть до будови") дорівнював відстані від ліктя до кінця витягнутого середнього пальця руки.

При вимірюванні тканини її край затискали між великим і вказівним пальцями та "прокручували" через край ліктевої кістки й затиснути в кулак долоню. Таким чином "тканинний лікть" дорівнював відстані від краю ліктевої кістки до основи пальців (тобто будівельному лікту без довжини середнього пальця: "пів'яді", "хроми")

Спосіб вимірювання пряжі полягав у "прокручуванні" останньої між основою великого пальця і долоні та лікtem руки. Отже "лікть до пряжі" був ще приблизно на чверть п'яді меншим від тканинного (відповідно, на 0,75 п'яді меншим від "ліктя до будови")¹¹.

Зауважимо, що дві останні міри називали, відповідно: "неповний тканинний лікть" та "неповний лікть пряжі". "Повний лікть тканини" дорівнював двом неповним ліктям. Він визначався довжиною тканини від затиснутих у кулак пальців – через лікть руки – до затиснутих у кулак пальців (при обмірах тканину перехоплювали). Подібним методом одержували й "повний лікть пряжі".

Дослідуючи локальні офіційні міри, прийняті в окремих містах Речі Посполитої епохи феодалізму, вчені звертають увагу на те, що "нерідко міри різних районів збігались, але дуже часто навіть у сусідніх містах однойменні міри відрізнялися одна від одної за розмірами в два і більше разів"¹². Цю розбіжність вони пояснюють тим, що зазначені міри мали лише локальне і хронологічно обмежене значення (практично в кожному місті й містечку феодальної Речі Посполитої була

⁹ Там же. С. 71.

¹⁰ Могитич І. Р. Будівельна техніка // Народна архітектура українських Карпат XV–XX ст. Київ, 1987. С. 88, 98, 104; Довжина "живого" ліктя у переводі в метричну систему (як і п'яді), очевидно, мала деяко ширший діапазон розмірів (44–48 см).

¹¹ Ці три відмінні методи вимірювання тканини, пряжі та будівельних матеріалів респонденти підтверджують і в інших населених пунктах Старосамбірського району.

¹² Ісаевич Я. Деякі питання української метрології... С. 4.

своя власна міра)¹³. Безперечно, це пояснення є слушним стосовно однайменних мір, наблизених одна до одної за розмірами (їх основою міг бути ідентичний антропометричний відповідник). Міри, що відрізнялися в два і більше разів, найбільш імовірно мали відмінну антропометричну основу. Для підтвердження нашої гіпотези розглянемо одну з найпоширеніших мір – лікоть.

Відповідно до повідомлень респондентів, у переводі в метричну систему довжина "ліктя до будови" дорівнювала приблизно 0,5 м¹⁴, "повного ліктя тканини" – 0,7 м, "повного ліктя пряжі" – 0,6 м. Приймемо за довжину будівельного ліктя – 46 см (найбільш вживану, загальновідому)¹⁵, а за довжину відповідної йому п'яді – 23 см. Цьому лікту повинен відповідати "повний лікоть тканини" завдовжки 69 см і "повний лікоть пряжі" завдовжки 57,5 см (див. таблицю; розрахунки проведенні з врахуванням викладеної вище різниці в довжині відповідних ліктів). Порівнюючи ці величини з основними локальними мірами, які використовувалися на українських землях Речі Посполитої в XVI–XVIII ст., легко помітити, що "лікоть до будови" за розмірами наблизений до гданського ліктя – 47,24 см (за Вадемом), "повний лікоть тканини" – до львівського ліктя – 73,2 см (за Д. Зубрицьким, Е. Штаммом), 68,77 см (за К. Соханевичем), "повний лікоть пряжі" – до краківського ліктя – 58,6 см (за Е. Штаммом), варшавського – 59,55 см та львівського – 59,33 см (за С. Гошовським)¹⁶.

Крім гданського ліктя – 47,24 см (за Вадемом), відомий і інший – 29,8 см (за Фуртаком)¹⁷. Якщо перший за розмірами наблизався до будівельного, то величина другого була близькою до неповного (половинного) ліктя пряжі (28,75 см). Зробивши відповідні розрахунки (див. таблицю), бачимо, що будівельному лікту 47,24 см повинен відповідати "половинний лікоть пряжі" завдовжки 29,53 см, що практично збігається з величиною гданського ліктя за Фуртаком (29,8 см). Подібні операції можна здійснити і з львівським ліктем. Прийнявши лікоть 59,33 см (за С. Гошовським) як повний лікоть пряжі, бачимо (див. таблицю), що йому теоретично мав би відповідати повний лікоть тканини завдовжки 71,28 см. Дано величина (з дешо значнішою похибкою)¹⁸ є наблизена до львівського ліктя за Д. Зубрицьким та Е. Штаммом (73,2 см), а також за К. Соханевичем (68,77 см). Як бачимо, висунута нами гіпотеза є досить вірогідною.

---

¹³ Там само. С. 4, 5.

¹⁴ Відповідно до свідчень дослідників, приблизно 50 см цей лікоть дорівнював і в с. Жукотин на Турківщині (*Кобільник В.* Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту // Літопис Бойківщини. Самбір, 1937. Ч. 9. С. 114).

¹⁵ Рыбаков Б. А. Русские системы мер... С. 71; Могитич І. Р. Будівельна техніка. С. 88, 98, 104.

¹⁶ Ісаєвич Я. Деякі питання української метрології... С. 4, 10.

¹⁷ Там само. С. 10.

¹⁸ При розрахунках не береться до уваги те, що довжину "ліктя до будови" брали по правій руці, двох інших – по лівій. Крім того, відповідником двох останніх ліктів міг бути "жіночий лікоть", а першого – "мужський". Слід зазначити, що похибка могла виникати в результаті того, що при вимірюванні ліктів, тканину чи пряжу "прокручували" навколо краю ліктевої кістки (яка має певну товщину).

Таблиця

Відповідність офіційних і народних та антропометричних мір довжини

Метрична міра, см	Антропометрична міра
46	<i>лікоть до будови</i>
34,5	неповний лікоть тканини
69	повний тканинний лікоть
28,75	неповний лікоть пряжі
57,5	повний лікоть пряжі
47,24	<i>гданський лікоть за Вадемом</i> <i>(приймається за "лікоть до будови")</i>
34,43	неповний лікоть тканини
70,81	повний лікоть тканини
29,53	<i>неповний лікоть пряжі</i>
59,06	повний лікоть пряжі
59,33	<i>львівський лікоть за С. Гошевським</i> <i>(приймається за повний лікоть пряжі)</i>
29,7	неповний лікоть пряжі
35,64	неповний тканинний лікоть
71,28	<i>повний тканинний лікоть</i>
47,52	лікоть до будови

За твердженням респондента з с. Велика Сушиця, "лікоть до будови" поділявся на дві "п'єди", а "повний тканинний лікоть" – на чотири. Про поділ "ліктя до пряжі" респондент не згадує, як не пояснює, які чотири п'яді утворювали "повний тканинний лікоть". Відповідь на останнє запитання знаходимо в Б. Рибакова: лікоть із затиснутими в кулак пальцями (так званий малій лікоть) поділявся на дві "малі п'єди" (в антропометричному відношенні мала п'ядь дорівнювала відстані між максимально розсунутими великим і вказівним пальцями)¹⁹. Відповідно до цього повний тканинний лікоть повинен був складати чотири малі п'яді.

Однією з найдавніших народних мір антропометричного походження є сажень²⁰. У метричній системі мір його довжина наближається до двох метрів. Найдовше термін "сажень" зберігся у землеробській справі: сажень – землемір у вигляді циркуля ("диби") зі стаціонарно закріпленим розмахом ніжок – 2 або 2,5 м.

Антропометрично сажень ("сяжень", "сяг", "сяга", "сежень", "сонг") відповідав відстані між кінчиками середніх пальців розведеніх у боки рук (сс. Терло, Росохи, Велика Сушиця та ін.). Відповідно, величину "півсажня" визначали – від грудної "ямки" до кінця середнього пальця відведеного в бік правої (чи лівої) руки (сс. Терло, Велика Сушиця). Респондент з с. Туря згадує й інші похідні від сажня антропометричні міри: відстань від ліктевої кістки відведененої в бік руки до кінця пальців протилежної, відстань від плеча до кінця пальців відведененої в бік протилежної

¹⁹ Рыбаков Б. А. Русские системы мер... С. 71.

²⁰ Там же. С. 68.

руки тощо. З цими величинами він пов'язує терміни "малий сажень", "неповний сажень", "саженьок", але більш чіткого пояснення не подає.

Вищезгаданий сажень (який визначали розмахом рук) на Старосамбірщині називали "правдивим сяжнем" (с. Тур'я) або "давнім сяжнем" (с. Велика Сушиця). Крім нього тут широко застосовували "новий сажень" (сс. Недільна, Росохи, Велика Сушиця, Тур'я, Галівка, Княжпіль та ін.). "Новий сажень" виготовляли наступним чином: спершу відкладали міру "півсяжня" – вона дорівнювала відстані між кінчиком носа поверненої вліво голови й кінчиком середнього пальця відведеного правої руки, потім, відкладаючи дві такі довжини – їх одержували "новий сажень". У с. Велика Сушиця з "новим сяжнем" ще ототожнювали відстань від п'ят до кінчика середнього пальця підняття вверх руки, а з півсажнем – відстань від п'ят до пупа. Відповідно до повідомлень респондентів (сс. Дроздовичі, Велика Сушиця), у переводі в метричну систему мір довжина "нового сяжня" дорівнювала 2,10–2,13 м. Властиво, у будівельній справі, здебільшого, використовували "новий сажень". "Давнім сяжнем" ("живим") ще за пам'яті респондентів (с. Росохи) часто користувалися при закупівлі паші для худоби.

Практично в кожному населеному пункті фіксуюмо міру під назвою "цаль". В антропометричному відношенні цаль ототожнюють з шириною великого пальця руки. Іноді (сс. Тур'я, Велика Сушиця) вважають, що йому також відповідає верхня фаланга середнього пальця. Таким чином, цаль частіше визначають на Бродівщині. На півночі Львівщини (с. Сушно Радехівського району) відома міра "півторачка" ("півтори цалі"), яка дорівнює довжині верхньої фаланги великого пальця.

На Старосамбірщині, як і в інших районах Галичини²¹, у переводі в метричну систему довжина цаля дорівнювала 2,5 см. В офіційній системі мір йому відповідав дюйм. За допомогою цієї міри народні будівничі вимірювали незначні відстані: довжину цвяхів, товщину й ширину будівельних матеріалів тощо. Ці виміри проводили, як правило, за допомогою "живого" цаля, поперемінно відкладаючи на предметі ширину великого пальця правої і лівої рук. Відповідно до повідомлень респондентів, товщина платов, перекрій "трагарів" мав дорівнювати 9–10 цалям, підвалин – 12–14 цалям. Товщина "дерев" (дошкоподібних пластин зрубу) коливалася в межах 4–6 цалів (10–15 см), зрідка вона досягала 7 цалів (17,5 см).

Як правило респонденти заперечують входження цаля в давню систему народних мір: п'ядь–лікоть–сажень. Проте іноді (с. Тур'я) п'ядь ототожнюють з величиною, що дорівнює дев'яти цалям. У с. Велика Сушиця "дошку цалівку" прирівнювали до верхньої фаланги середнього пальця, "дошку на три четверті" (товщиною приблизно в півтори цаля) до середньої фаланги цього пальця, а дошку "двохцалівку" – до нижньої.

Крім вищеописаних антропометричних мір (п'яді, ліктя, сажня, цаля), у повсякденному побуті для вимірювання висот, глибин бойки використовували й інші членування свого тіла. Найбільш поширеними з цих мір були наступні: 1) "по кістки" – відстань від п'ят до гомілково-ступневого суглоба; 2) "по коліні" ("до колінкі", "по колінка") – відстань від п'ят до колінної чашки; 3) "Вище кісток" –

²¹ Слававко Є. І. Традиційні народні знання. С. 267; Кобільник В. Матеріальна культура... С. 151.

проміжна міра між першою і другою; 4) "по пас" ("по пояс", "по черево", "до півросту") – відстань від п'ят до низу живота; 5) "вище колін" – проміжна міра між другою і четвертою; 6) "до пупа" ("по пупець", "до пупця", "до півросту руки", "по клуб" (?)) – відстань від п'ят до пупа; 7) "по груди" ("по грудь") – до грудей; 8) "по пахи" – до пах рук; 9) "по шию" ("до ший", "по плече", "по гортаньку" (?)) – до верху плеча; 10) "по бороду" ("до боріддя") – до підборіддя; 11) "по вуха" – до нижніх кінцевок мочок вух; 12) "в повний ріст" ("в хлопа", "в зрист", "по чуба") – міра в зрист людини; 13) "в зрист руки" – відстань від п'ят до кінчика середнього пальця піднятої вверх руки; 14) "в півтора хлопа" – додаткова складна міра; 15) "в два хлопа" ("в два рости") – додаткова складна міра.

Народні будівничі досить непогано орієнтувалися в пропорціях людського тіла. За твердженням респондентів (сс. Княжпіль, Велика Сушиця, Тур'я), основними з вищеписаних мір вважалися: "по колінка", "по пас", "по груди", "по чуба". Власне ці міри, відповідно до спостережень бойків, поділяли тіло людини на чотири рівні частини (в антропометричному відношенні це близьке до істини). У с. Велика Сушиця до основних відносили ще міри: "в зрист руки", "до пупа" ("в півросту руки"). У цьому ж селі вважають, що відстань від кінця середнього пальця опущеної руки до п'ят дорівнює одній третій міри "в зрист руки". Довжина опущеної руки становить другу частину цієї міри, а довжина піднятої вверх руки – третю. У с. Велика Сушиця вищевказані міри називали "мірами до будови". За твердженням респондентів, вони не " входили в загальні міри" й використовувалися "майстрами" для приблизних будівельних вимірів ("щоб орієнтуватися в будові"). Так, міра "в зрист руки" визначала мінімальну висоту хати (від підлоги до "грагаря"). Кінець середнього пальця опущеної руки відмічав нижній край вікна (в давніших будівлях відстань від підвалини до вікна становила приблизно 70 см). У новіших будівлях (коли вікно піднімали вище) при визначенні його нижнього краю пальці затискали в кулак, іноді низ підвіконника прирівнювали до основи великого пальця. У давніших будівлях висота вікна відповідала антропометричній мірі, що дорівнювала "локтю до будови", у новіших – верх вікна влаштовували на рівні пах чи плеча. За твердженням респондентів, міри, що відповідали вертикальному членуванню тіла людини, використовувалися при наближеннях вертикальних обмірах будівлі. Орієнтовні горизонтальні виміри проводили за допомогою "давнього" антропометричного "ссяжня", який дорівнював розмаху рук та його складових.

"Живими" антропометричними мірами бойківські будівничі користувалися лише при відліку приблизних величин. Для точніших вимірів вони виготовляли спеціальні мірила. Найпростішим з них було "топорище". Топорище ("держак до сокири") майстри робили завдовжки в будівельний лікоть (сс. Дроздовичі, Тур'я, Велика Сушиця). При цьому кожен будівельник відкладав свій власний лікоть. Це називали "зробити держак до сокири по своїй силі" (с. Велика Сушиця). За твердженням респондентів, така сокира була дуже зручна "в роботі". Водночас топорищем користувалися при наближеннях вимірах. Analogічне явище дослідники фіксували і в інших районах Карпат, зокрема на Гуцульщині²². Міра "топорище", відповідно до літописних свідчень, була відома східним слов'янам принаймні з XV ст.: "Того

²² Могитич І. Р. Будівельна техніка. С. 88.

же лета, месяца сентября 13 у Крома отвалилось стены 15 топорищ, той же осени и заделаша" (Псковські літописи, 1478 р.)²³. Як свідчать джерела, у XIX ст. цією мірою користувалися при вимірах і в Чехії²⁴.

Тут необхідно зауважити, що сокирою з "держаком" завдовжки один лікоть користувалися при будівельних роботах ("сокира до будови"). Топорище лісорубських сокир ("сокир до ліса") мало довжину приблизно півтори будівельного лікття (для доброго замаху). Згідно з повідомленнями респондентів, його величина дорівнювала довжні руки з витягнутими пальцями (с. Велика Сушиця), іноді (с. Велика Сушиця) цю антропометричну міру теж називали ліктем (!?). Нею часто користувалися лісоруби при обмірах поваленого лісу. Цілком можливо, що вищезгадана величина мала свій відповідник і в офіційній метрології (зокрема, нею могли користуватися при торгівлі лісоматеріалами). Для заготівлі "дуже грубого ліса" лісоруби застосовували сокири з двохліктевими держаками. Довжину останніх визначали від ямки грудей до кінця пальців відведені вбік руки (с. Велика Сушиця). Такий інструмент був дуже "замашним". Як свідчать польові матеріали, до середини ХХ ст. будівничі найчастіше використовували мірила власного виробництва²⁵. У більшості сіл респонденти старших вікових груп пам'ятають (а іноді ще й самі ними користувалися) мірила у вигляді гладко протесаних "латок" (4–6 x 2–4 см) трьох типів: завдовжки приблизно 2 м ("сонг", "сежень", "сяженек"), завдовжки приблизно 1 м, ("півсажень") та завдовжки приблизно 0,5 м ("лікоть", "локоть").

Згадки про ліктеві мірила ("локти") зустрічаємо в селах Дроздовичах, Топільниці, Терлі, Грозьовій та ін. Найчастіше їх виготовляли, відкладаючи 18 разів на латці ширину великого пальця (виготовлену таким методом лінійку ще називали "цилівкою"). Проте іноді (с. Топільниця) їх величину визначали двома "п'ядями" або довжиною антропометричного лікття (с. Грозьова)²⁶.

²³ Poppe A. Materiały do słownika terminów budownictwa staroruskiego X–XV w. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1962. S. 78.

²⁴ Langer K. Člověk mirov všech věcí // Umění a řemesla. Praha, 1968. № 6. Р. 213.

²⁵ У перші десятиріччя ХХ ст. в сільський побут зрідка стали проникати лінійки фабричного виробництва. Так, у 30-х роках ХХ ст. в с. Топільниця дехто мав метрові лінійки ("державні метри"), на одній з площин яких була розмітка в сантиметрах, на протилежній – в дюймах ("цилях"). Респонденти згадують лінійки двох типів: "англійські", поділені на 39 1/4 дюйма (дюйм дорівнював 2,54 см), та "польські", поділені на 38 дюймів (дюйм дорівнював 26,34 см; Австро-Угорщина, 1870 р.).

²⁶ Львівський дослідник Ярослав Кравченко описав три ліктеві мірки завдовжки 46,24 см з сіл Бусовиська Старосамбірського, Піг Надвірнянського та Видрички Рахівського районів (Кравченко Я. Будівельний матеріал та інструменти для спорудження дерев'яних будівель в Українських Карпатах // Народознавчі зошити. Львів, 1997. № 5. С. 299). Відповідно до опису, ці мірила поділялися на дві "п'яді", кожна "п'ядь" на два "корхи", а крайній "корх" на чотири пальці. Інформація автора викликає у нас певні сумніви. Перш за все міра "корх" (кулак, долоня), що дорівнює ширині чотирьох пальців (у місці нижніх суглобів) ніяким чином не є пов'язана з ліктевою мірою завдовжки 46,24 см (його довжина визначається відстанню від краю ліктевої кістки до кінчика середнього пальця руки). Антропометрично приблизно два корхи складають "малу п'ядь" (відстань між максимально розставленими великим і вказівним пальцями), а дві такі п'яді утворюють "малий лікоть" (лікоть із затиснутим кулаком), який дорівнює приблизно 35–39 см. На жаль, перевірити достовірність

Досить широко в будівельній справі застосовували сяжневе мірило ("сажень", "сяжень", "сяг", "сягу", "сонг"). Традиція такого мірила на Старосамбірщині збереглася до нашого часу: "сежнем" будівельники називають гладко протесану з двох боків "латку" без поділок завдовжки приблизно 2 м, на яку укладають васервагу при "плянтуванні" (виведенні рівня) підвальїн (сс. Воля Коблянська, Тур'я, Вовча Нижня).

Очевидно за традицією, довжина цієї "латки" дорівнювала "новому сяжню". У минулому "сяжень" у вигляді дерев'яної "латки" з поділками широко застосовували при розмітці будівель (сс. Велика Сушиця, Воля Коблянська, Дроздовичі, Недільна та ін.). Розмітку на "сяжні" робили "в цаялях" або "п'ядях". Виготовляли його, відкладаючи 10 п'ядей (сс. Грозьова, Чаплі) або 90 цалів (сс. Тур'я, Грозьова). У с. Велика Сушиця довжину такого мірила прирівнювали до 9,5 п'яді або 85,5 цаля. В цьому ж селі її ототожнювали з мірою "в зрист руки" (кулак затиснутий). Респонденти похилого віку пригадують тут і інше сяжневе мірило – завдовжки 8 п'ядей.

Як вже згадувалося, при переводі в метричну систему довжину "нового сяжня" визначають 2,1–2,13 м (сс. Дроздовичі, Велика Сушиця). Власне у цих селах нам вдалося виявити такі мірила. Довжина мірила з с. Велика Сушиця становить 2,13 см, з с. Дроздовичів – 2,12 м. На першому розмітки немає, другий "сонг" розділений сімома поділками на вісім неоднакових частин. "Сонг" з с. Дроздовичів походить з кінця XIX ст. На жаль, респондент не міг пояснити розмітку, оскільки цим приладом сам не користувався. Він належав його батькові, який також був майстром. Відповідно до його інформації, на мірилі відбиті специфічні будівельні відстані.

З сіл Тур'ї, Топільниці, Грозьової, Чаплів, Дроздовичів, Великої Сушиці маємо загадки про мірила завдовжки в півсажня.

Зібраний на Старосамбірщині матеріал дає підстави стверджувати, що в минулому основним модулем, який застосовували тут у будівельній справі, було тіло людини. За допомогою окремих його членувань та елементарно-простих рухів рук визначали розміри окремих конструктивних елементів та планувально-просторових параметрів житлових будівель. Для більш точних вимірювань бойківські будівничі виготовляли дерев'яні мірила, відкладаючи на них власні антропометричні мірки. У результаті цього в процесі історичного розвитку витворилася струнка система народних мір антропометричного походження. Досьогодні збереглися лише її фрагменти.

інформації автора нам не вдалося, оскільки зазначені мірил за вказаними адресами (Музей народної архітектури та побуту у Львові та Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України) просто не існує. Єдине подібне мірило, яке зберігається у фондах Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, – це складений з трьох частин "сяг" (очевидно гуцульського походження) завдовжки 178 см (№ ЕП 40326).

Роман РАДОВИЧ

Roman RADOVYCH

POPULAR BUILDING METROLOGY OF BOIKS
(According to the materials from Staryi Sambir region)

In the article the ethnographical materials from Staryi Sambir region concerning the Boiks' popular building metrology are examined. The author affirms that man's body was the basic module, which was used here in building in the past. Dimensions of separate design elements and planning-space parameters of dwelling houses were determined by the means of imaginary dismembering of man's body and elementary-easy motions. Besides it Boiks constructed wooden measuring instruments, marking those according to own anthropometric measures. Thus, in the process of the historical development the harmonious system of popular measures was created.

Key words: Popular building metrology, Boiks, measuring techniques and instruments

Стаття надійшла до редколегії 27.04.2000
Прийнята до друку 01.09.2000